

SZEMLE

SZUROMI KRISTÓF

VÉREBEK, BARBÁROK, SZAMARITÁNUSOK Az oszmánkép változatai a 16–17. századi Európában

(Szent István Társulat, Budapest, 2020. 199 o. ISBN 978-963-277-894-5)

Szuromi Kristóf a Pázmány Péter Katolikus Egyetem adjunktusa, a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum főelőadója. Fő kutatási területe a kora újkori európai oszmán-török kép, a szerző ebben a témakörben már több jelentős munkát jegyez.

Az álló formátumú, 17×24 cm-es és kemény fedéllel kötött kiadvány borítóját a zwickauai Marienkirche építáfiumképének, valamint Hans von Aachen *Allegória a tizenöt éves háború kezdetén* című, a bécsi Kunsthistorisches Museum gyűjteményében őrzött festményének részlete díszíti. A monográfiát bevezető nyitja meg, majd nyolc számozott, tematikus fejezetet követően a felhasznált szakirodalom (források, forrás-kiadványok, szakirodalom) és a felhasznált képek – 27 fekete-fehér illusztráció – jegyzéke rekeszti be.

A kötet alapvetően a szerzőnek *Az ellenségkép árnyékában: az oszmánkép európai aspektusai* című, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Történelemtudományi Doktori Iskolájának programján megvédett doktori értekezésén alapul. A disszertáció és a megjelent könyv fő vállalása a 16–17. századi európai negatív, semleges, illetve pozitív oszmán-török kép aspektusainak művészeti és irodalmi példákon keresztül történő bemutatása.

A bevezetésben (7–21. o.) a szerző a kora újkori oszmánkép elemzésébe bevont forrásanyag és a témakör annotált historiográfiái áttekintését, valamint a kutatás módszerének ismertetését adja. Általánosságban elmondható, hogy a téma szempontjából releváns primer források műfaja igen változatos, hiszen megtalálhatóak közöttük úti beszámolók, követjelentések, történeti ismertetések, egyházi beszédek, példázatok, imádságok, népénekek, költemények, színművek, valamint újsághíradások egyaránt. Szuromi Kristóf nagy alaposágú elemzése az Országos Széchényi Könyvtár, a Herzog August Bibliothek (Wolfenbüttel), a Bayerische Staatsbibliothek (München), az Universitäts- und Landesbibliothek Sachsen-Anhalt (Halle), az Universitätsbibliothek Leipzig, a Biblioteka Jagellońska (Krakkó), a Rijksmuseum (Amszterdam), a Groeningemuseum (Brugge) és az Archivum Romanum Societatis Iesu (Róma) gyűjteményeiben folytatott – figyelmet érdemlő – kutatásaira épül. A kora újkori oszmán-török kép vizsgálatának hazai historiográfiáját áttekintve Waczulik Margit, Horváth Magda, Benda Kálmán, Terbe Lajos, Hopp Lajos, Barbarics Zsuzsa, G. Etényi Nóra, Galavics Géza,

Fodor Pál, Földváry Antal, Péter Katalin és Óze Sándor munkáit említi a szerző. Ezzel párhuzamosan a nemzetközi kutatás vonatkozásában pedig Carl Göllner, Winfried Schulze, Senol Özyurt, Ulrich Andermann, Thomas Kaufmann, Johannes Ehmann, Almut Höfert, Charlotte Colding Smith, Alberto Saviello, Ingvild Richardsen-Friedrich műveit emeli ki. Szuromi Kristóf a kötetben használt, komplexitásra törekvő vizsgálati módszere a Jan Assmann, Maurice Halbwachs, Pierre Nora, Michael Baxandall és Gillian Rose által lefektetett, a kulturális transzfer, a kulturális emlékezet és a vizualizált történelmi kultúra elemzésének munkamódszerét követi.

Az első tematikus fejezet (22–42. o.) a „kegyetlen” oszmán-török kép bemutatását adja. A szerző meglátása szerint a negatív törökkép kialakulásában több együttes tényező is szerepet játszott. Konstantinápoly 1453. évi eleste, az 1526. évi mohácsi csata és Buda török kézre kerülése 1541-ben jelentős félelmet váltott ki a Német-római Birodalomban, így a 15–16. századi közép-európai történetírói munkák (például Marcantonio Sabellico, Giovanni Albino és Georgievics Bertalan művei), a rölapok és prédikációk, heroidák és querelák jellemzően barbároknak tartották az oszmán-törököket, illetve a végítélet elhozójának vélték az Oszmán Birodalmat. A történetírói szemlélet ezzel párhuzamosan gyakran humanista érdeklődéssel is ötvöződött, egyes munkák nagy figyelmet fordítottak a törökök származásának és harcmódozójának ismertetésére. Érdekes megállapítás, hogy a vallásháború korszakának irodalmában az iszlám nem egy esetben látható párba állítva a katolikus hittelt vagy éppen a protestáns vallással. A kettős Antikrisztus-szemléletnek sajátos vetületét képezhetik például az egyszerre török- és protestánsellenes 16–17. századi Korán-cáfolatok. A negatív törökkép további példáiként több allegóriáról is olvashatunk a fejezetben, a sorból talán leginkább figyelemreméltó ábrázolások Hans von Aachen – a tizenöt éves háborúhoz kapcsolódó – munkái.

A második, rövidebb tematikai rész (43–48. o.) az 1571. évi lepantói csata után kibontakozó, jóval árnyaltabb oszmánkép történelmi hátterét és forrásbázisát jellemzi. Általánosan elmondható, hogy az Oszmán Birodalom által jelentett fenyegetéstől távolabb egy jóval semlegesebb hangvételű törökkép is megjelenik. A Konstantinápolyval való élénk diplomáciai és kereskedelmi kapcsolatok, illetve a távoli, gazdag birodalom irányába tanúsított nagyfokú olvasói érdeklődés jótékonyan hatottak az Oszmán Birodalom történetét, politikai, társadalmi és gazdasági berendezkedését taglaló történelmi munkák kiadására.

A harmadik fejezet (49–92. o.) elején a szerző a törökkép evolúcióját felosztja több – háborús eseményekkel szakaszolt – periódusra, így megkülönbözteti az 1529 előtti időszakot, az 1529–1606, az 1606–1683 és az 1683–1699 közötti időintervallumokat, valamint az 1699 utáni korszakot. Az ellenségkép főbb, 16. századi elemeinek tipizálásához Szuromi Kristóf Winfried Schulze *Reich und Türkengefahr im späten 16. Jahrhundert* című munkájára (München, 1978) támaszkodva a vallási, kulturális, politikai ellentétek, illetve a társadalmi és erkölcsi különbségek jellemző motívumait említi.

A szerző ezt követően egy rendkívül érdekes allegorikus képet, az újszövetségi irgalmas szamaritánus alakjának percepcióját vizsgálja a közép-európai törökkép kérdésköréhez kapcsolódóan. A zwickau St. Marien-dómban található Adam Schmid (1535–1572) evangélikus lelkész halotti epitáfiumának egy, a szamaritánus történetét ábrázoló – egy Szent Ágostonnak tulajdonított idézettel kísért – képén a művész egy fegyveres török alakot is megjelenített. Az 1574-ben készült, itáliai mesterhez kötött munkával kapcsolatban több, szintén protestáns környezetben született párhuzamot is említ a szerző: a naumburgi St. Wenzel evangélikus templomnak egy ismeretlen mesterhez kötött 16. századi festménye, a zschopau St. Martin-templom egy 1604-ben készült ábrázolása, Christian Berger 1612-ben festett és a kamenzi St. Marien-főtemplomban található munkája, vagy az 1564-ben kiadott, Jost Amman által illusztrált *Biblia* egyik metszete. Szuromi Kristóf az allegorikus kép vizsgálatához több német katolikus, lutheránus és kálvinista prédikációgyűjteményből származó magyarázatot és illusztrációt is beemel elemzésébe. (A szamaritánustörténet török alakkal történő megjelenítésének egy érdekes interpretációját adhatja Guillaume Postel *De la république des Turcs* című, 1560-ban kiadott munkája, amelyben a szamaritánusok leszármazottjaiként jelentek meg a törökök.)

A szamaritánus allegóriájának bemutatása után a harmincéves háború oszmán-török képeről olvashatunk. Elmondható, hogy a korszakban a Német-római Császárság területén a negatív törökkép a törökbarátsággal vádolt (vazallus) Erdélyi Fejedelemségre és a protestánsokra is rávetült. Emellett a kép 17. századi árnyaltságát jól szemléltethetik Daniel Casper von Lohenstein *Ibrahim*, valamint *Ibrahim Sultan* című, továbbá August Adolph von Haugwitz *Obsiegende Tugend; Oder, Der Bethörte doch wieder Bekehrte Soliman* című barokk drámái.

A negyedik fejezet (93–125. o.) Németalföld törökképét mutatja be. Ezt a tematikai egységet Szuromi egy, az irgalmas szamaritánusnak törökalkakkal megformált történetéhez kapcsolódó alkotásnak, Lancelot Blondeel 16. századi festményének (Sint-Janshospitaal, Brugge) leírásával vezeti be. Németalföld esetében érdekes – a felekezeti megosztottságra, a Habsburg-ellenességre, a törökellenes hadszíntértől való fizikai távolságra, illetve az aktív diplomáciai és kereskedelmi kapcsolatokra visszavezethető – párhuzamosság figyelhető meg a törökökről alkotott kép vonatkozásában: az északi (protestáns) tartományokban pozitív, a déli (katolikus) tartományokban negatív kép uralkodott a Fényes Portáról. Általánosságban elmondható, hogy nagy érdeklődés irányult Konstantinápoly felé, a németalföldi törökkép kialakulásában pedig fontos szerepet játszott Ogier Ghiselin de Busbecq 16. század végén kiadott beszámolója (*Legationis Turcicae epistolae quatuor*), valamint Guillaume Postel 16. század közepén írt műve (*De la République des Turcs*). A nagyfokú érdeklődést, illetve pozitív képet kifejező beszámolók, illusztrációk mellett természetesen találunk kifejezetten horrorisztikus képi ábrázolásokat is (Jan Luyken és Jan Claesz ten Hoorn munkái) a németalföldi tartományokban a törökökre vonatkozóan. A fejezet zárásaként a szerző

több németalföldi példát (Dirck Volckertsz Coornhert, Heinrich Aldegrever, Nicolaes van Geelkercken, Pieter Feddes van Haarlingen, Claes Janszoon Visscher és Nicolaes Lastman művei) is hoz az irgalmas szamaritánus bibliai alakjának török utazóként való 16–17. századi megformálásához.¹

A kötet ötödik tematikai részének első fele (126–149. o.) a lengyelországi tatár-, illetve törökképpel foglalkozik. Szuromi hangsúlyozza, hogy a lengyel–litván állam diplomáciai, kereskedelmi vagy kulturális kapcsolata igen összetett volt az Oszmán Birodalommal a 16–17. században. Lengyelország 1525-ben, 1528-ban és 1533-ban is megemeltámadási szerződést kötött a Fényes Portával, sőt Moldva ellen 1538-ban még Konstantinápolyval közös hadműveletekre is sor került. A lengyel–török kapcsolatok vizsgálatakor a szerző részletezően ismertette a Krími Kánsággal, Svédországgal és Oroszországgal való külpolitikai konstellációkat is. Meglátása szerint jól adatolhatóan az 1620-as évek hoztak alapvető törést a lengyel–török kapcsolatokban, 1683-ban Sobieski III. János állama pedig már Bécs elkötelezett és harcra kész szövetségese volt. A szerző a törökökről alkotott lengyel kép kiemelkedően értékes forrásai között szerepelteti Martin Gruneweg 1582–1587. évi keleti útjának beszámolóját és Simeon Lehaci 1608–1618. évi útjának leírását.

A fejezet második része az itáliai jezsuiták törökképével foglalkozik. Az Oszmán Birodalomról és az oszmán–törökökről alkotott – negatív – itáliai kép egyik sarokköve a középkori keresztes háborúk ideológiai programjában gyökerezett, ehhez képest figyelemre méltó megnyilvánulás a jezsuiták missziós tevékenységéhez kapcsolódó jóindulatú törökkép, amelynek fő forrásai között találjuk Giulio Mancinelli, Antonio Possevino és Tirso González de Santalla kéziratban fennmaradt vagy nyomtatásban is megjelent munkáit.

A hatodik fejezet (150–168. o.) a kora újkori magyarországi törökképet jellemzi. Ebben az esetben érdemes lehet hangsúlyozni, hogy a Habsburg Birodalom részét képező Magyarországon és az Erdélyi Fejedelemség esetében is alapvető motívum volt ezen kép formálódásában a folyamatos katonai veszélyeztetettség. Így a katolikus mellett a protestáns közegekben sem érhető egyértelműen tetten pozitív törökkép Magyarországon. A szászországi, illetve németalföldi, törökalkakkal kísért szamaritánus-allegóriához sem írásos, sem képzőművészeti példa nem társítható a 16–17. századi Magyarországról.

¹ Szuromi Kristóf gyűjtését egy ismeretlen mester 1581-ben készített és a Groeningemuseum-ban (Brugge) őrzött festményével egészíthetjük ki: <https://useum.org/artwork/The-Good-Samaritan-Anonymous-1581>. (A letöltés időpontja: 2021. április 25.) Az irgalmas szamaritánus témaköréhez még egy további párhuzamot említhetünk meg: a francia Musée des Beaux-Arts et d'Archéologie gyűjteményéből is ismert egy, az újszövetségi szamaritánustörténetet törökalkakkal elmesélő, vászonra készült olajfestmény, amelyet Courtois Guillaume / Guglielmo Cortese (1628–1679) festett 1665 és 1670 között. <https://memoirevive.besancon.fr/ark:/48565/gtr5qx6szb34> (A letöltés időpontja: 2021. április 21.)

A hatodik fejezethez szervesen kapcsolódó hetedik tematikai egység (169–175. o.) egy, a kutatás jelenlegi állása szerint egyedülálló 18. századi, a törökökre vonatkoztatott szamaritánushasonlatot hoz – politikai kontextusba helyezve – II. Rákóczi Ferenc *Vallomások* című munkájából. Szuromi Kristóf érdekes megállapítása, hogy az oszmán-török kép Magyarországon és Erdélyben a 16–17. századi alapokon konzerválódik. Jó példa lehet erre a szamosújvári örmény katolikus plébániában található Szent Hripszime mártíromságát bemutató festmény: az ismeretlen mester 1778-ban készített alkotásán török katonák kínozzák és végzik ki a szentet és társait.

A könyv utolsó, nyolcadik része (176–182. o.) a téma átfogó szintézisét és a lehetséges további kutatás irányainak a kijelölését adja. Szuromi Kristóf összegzőként megállapítja, hogy a kora újkori európai oszmánkép térben és időben is jelentős változásokat mutatott. A pozitív, negatív vagy semleges törökkép fejlődésében a felekezeti hovatartozás, a törökellenes hadszíntértől való távolság, a diplomáciai, illetve a kereskedelmi konstellációk és a kulturális kapcsolatok egyaránt fontos tényezőként határozhatók meg. Ugyanakkor azt is hangsúlyozza a monográfia, hogy a bemutatott területek törökképei a kulturális csatornáknak köszönhetően egymásra is hatottak, erre pedig szemléletes példát nyújthatnak a törökalkalakkal elmesélt szamaritánustörténet képi megjelenítései.

Összegzésképpen megállapítható, hogy a monográfiát alapvetően kettősség jellemzi: egyszerre szintetizál és mutat be újabb kutatási eredményeket. A könyv szövegét gondos és következetes lábjegyzetapparátus (382 hivatkozás) kíséri. A recenzens az ismertetett kiadványt a kora újkori európai oszmán-török kép kutatásához értékes, a témával foglalkozók számára meg nem kerülhető munkának tartja. Zárásként csak azt a reményünket fejezhetjük ki, hogy a bemutatott könyv idegen nyelven is közlésre kerüljön a jövőben.

Polgár Balázs